

4. Náuka o slove (lexikológia)

SLOVO A SLOVNÁ ZÁSoba

■ základnou jednotkou je **lexikálna jednotka, lexéma**:

» jednoslovná	» viacslovná
= slovo (<i>mesto, vážny, dať, štyri, ona, vysoko, na</i>)	priama = združené pomenovanie (<i>triedny učiteľ</i>) nepriama = frazologizmus (<i>Achillova päta, hrať prvé husle</i>)

■ **slovná zásoba** – súbor všetkých slov (lexikálnych jednotiek) v jazyku, ktorý je:

- » **rozsiahly**: počet slov nemožno presne zrátať, je to viac než milión jednotiek
- » **otvorený**: mení sa, stále pribúdajú nové slová, málo slov aj ubúda
- » **prepojený vzťahmi** (napr. odvodenosť, synonymá, antonymá a pod.)

■ slovnú zásobu môžeme rozdeliť na tri časti:

jadro	neutrálne, neodvodené, viacvýznamové slová, často používané v rôznych štýloch	<i>ruka, mama, byť, dobrý, veľký, hore, stále, ja, on, dva, a, v, na</i>
prechodná vrstva	najmä odvodené, viacvýznamové slová, nie neutrálne, nepoužívajú sa všade	<i>nerast, bádateľ, futbal, revolúcia, bezsenný, starostlivý, sledovať</i>
okraj	jednovýznamové slová použiteľné len v istom štýle, cudzie, odborné, vlastné m.	<i>pachola, halapartňa, Jesenské, permutácia, ad acta, nuansovať</i>

- hranice medzi časťami slovnéj zásoby sú otvorené a slová sa môžu pohybovať, napr. z okraja do prechodnej vrstvy: *internet, mobil, SMS*; z prechodnej na okraj: *pionier, iskrička*
- môžeme hovoriť aj o **individuálnej slovnéj zásobe** – o súbore slov, ktoré jednotlivец pozná (**pasívna** slovná zásoba) alebo aj používa (**aktívna** slovná zásoba)

Úlohy

4.1 → Z viet vypíš slová, ktoré by si zaradil: a) do jadra; b) do prechodnej vrstvy; c) na okraj slovnéj zásoby: Názor dermatológa: Základom životaschopnosti všetkých buniek je ich DNA, ktorá je rovnako ako ostatné bunkové štruktúry vystavená trvalému pôsobeniu nepriaznivých vplyvov vonkajšieho a vnútorného prostredia. – Starostlivosť o mladú pleť. – Pod'ku mne! – Jedna druhej riekla, keď koláče piekla: „Požičaj mi lopatu, keď si už napiekla.“

4.2 → a) Ako sa nazýva súbor slov, ktorý používaš bežne v reči? Napiš slová, ktoré používaš najčastejšie.

b) Ako sa nazýva súbor slov, ktoré poznáš a rozumieš im, ale nepoužívaš ich? Napiš 5 príkladov na takéto slová.

ROZŠIROVANIE SLOVNEJ ZÁSoby

SLOVOTVORBA – ODVDZOVANIE A SKLADANIE

■ **odvdzovanie**: *robiť* → **vy-robiť**, *mladý* → **mlad-ost'**, *peniaze* → **s-peňaž-it'**

■ **odvodené slovo** má dve časti:

a) **slovotvorný základ**: *-rob-*, *mlad-*, *-peňaž-*

b) **slovotvorný formant (predpona, prípona)**: *vy-*, *-ost'*, *s-* + *-it'*

- » slová môžu byť utvorené aj **bezpríponovo** (len zmenou ohýbania): *behať* → *beh*, *vyrobiť* → *vyrábať*, *báseň* → *básniť* a pod.

■ **skladanie** – spojíme dva **slovotvorné základy = zložené slovo**:

- » bez zmeny: *okolo idúci* → *okoloidúci*

- » pomocou spájajúcich samohlások (*o, e*): *veľký film* → *veľko**o**film*, *zem ako guľa* → *zemegu**l**a*
- » spojením skladania a odvdzovania: *boriť ľad* → *ľadobore**c***

■ všetky utvorené slová vytvárajú **slovotvorný rad**, kde na začiatku stojí **neodvodené slovo**, za ním nasledujú **odvodené a zložené** slová:

kniha → *knihovník* → *knihovníčka* → *knihovníčkin*
→ *kníhtlač* → *kníhtlačiar* → *kníhtlačiar**sky***

■ **základové slovo (Z)** – každé slovo, od ktorého tvoríme nové odvodené alebo zložené slovo (O):

» **kniha** (Z) → *knihovník* (O aj Z) → *knihovníčka* (O aj Z) → *knihovníčkin* (O)

» **poľnohospodár** (Z) → *poľnohospodársky* (O)

» **vysoká škola** (Z) → *vysokoškolák* (O), **mať smolu** (Z) → *smoliar* (O)

Úlohy

4.3 → Od slov *rok, škola, nový, veľký, písať, šiť, dva* odvod' aspoň 5 slov (s predponou, príponou) a použi ich vo vetách.

4.4 → a) Utvor zdrobneniny od slov *mama, brat, malý, polica, ležať, spať, voda, pekný*.

b) Utvor zveličujúce slová od slov *požiar, dlhý*.

c) Odvod' pomenovania osôb (mužov): *bežať, hasiť, chémia, slovenčina, štát, volejbal, nafúkaný*

d) Odvod' pomocou **ne- a bez-** nové slová s opačným významom: *adekvátne, cenný, alkoholický, bolestný, citlivý, farebný, chybný, čestne, dostatok, nádej*

e) Odvod' príslovky spôsobu a použi ich vo vetách: *výborný, šibalský, zdvorilý, ženský, znamenitý, zbabelý, nebojácný, detinský*

f) Utvor podstatné mená a slovesá: *starý, zdravý, mladý, rýchly, dobrý, vysoký*

g) Od sloviac odvod' bez prípony podstatné mená (napr. **vystreliť z dela** → **výstrel z dela**): (*bežať*) na 100 m, (*hrať sa*) na slepú babu, (*doviezť*) potravín, (*predniesť*) básne, (*vymeniť*) kolesa

h) Od výrazov v zátvorke odvod' prídavné mená: (*sklo*) *dvere*, (*pliešť*) *sveter*, (*včera*) *deň*, (*jednotkár*) *odpoveď*, (*web*) *stránka*, (*Európa*) *krajina*, (*záver*) *scéna*, (*bez chýb*) *diktát*, *hrdina* (*sa nebojí*)

4.5 → V nasledujúcich vetách nahrad' nespisovné odvodené slová spisovnými: a) Ďalšie tlačítka vám umožnia vybrať si z množstva symbolov. b) Vlák sa pohol z východzej stanice. c) Pri letištnéj prehliadke našli v jeho príručnom zavazadle 100 000 dolárov. d) Arabština je svetový jazyk. e) Príhovor predsedkyne rady školy bol nudný.

4.6 → Akým spôsobom boli utvorené slová *predjedlo, výmena, rýchlosť, nevýrazný, líčenie, zásyp, supermodelka, tabulkový*?

4.7 → Nájdi základové slová k odvodeným slovom (napr.: **moderátor-ka** – **moderátor**): *pracovisko, soľnička, mladost', výber, predkapela, obrazovka, bicí, viditeľný, súhvezdie, postarší, vysávač, nevojak, rozhlasový, doškľabať, zhudobniť, krochkať*

4.8 → Nájdi slovotvorné základy, ktoré patria k sebe a vytvor zložené slovo:

SZ1: *vod-*, *zver-*, *vždy-*, *čiern-*, *drev-*, *poriadk-*, *knih-*, *nos-*, *auto-*

SZ2: *-lekár*, *-kupec*, *-hltan*, *-doprava*, *-vod*, *-oký*, *-rubač*, *-milovný*, *-zelený*

4.9 → Skladaním utvor zložené slová: *veľký+obchod*, *driapať+mrazy*, *zem+guľa*, *anglický+nemecký*, *tri+týždne*, *sám+učiť sa*, *televízny+novela*, *lahko+verí*, *biely+modrý+červený*, *ďaleko+hľadieť*, *štyri+lístky*

4.10 → Od akých slov boli vytvorené zložené slová (napr.: **dolnokubinsky** – **Dolný Kubín**): *štvorročný, modrooký, česko-slovenský, sedemdnový, čierno-biely, krutovláda, minulotýždňový*

SKRACOVANIE

■ skratky šetria čas a miesto (*Fif UK* – *Filozofická fakulta Univerzity Komenského*)

■ môžu spôsobiť aj problémy, ak príjemca skratku nepozná (*ZMOS* ← *Združenie miest a obcí Slovenska*), preto bez vysvetlenia používame len známe skratky (napr. *ŽSR*), menej známe treba pri prvom použití vysvetliť

